

УДК 321.011:65.012.8

СОЛОДКА О.М., кандидат юридичних наук, с.н.с., докторант НА СБ України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1799-0712>.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

Анотація. У статті досліджено поняття “інформаційний суверенітет”, його складові та сучасні підходи до розуміння та забезпечення з проекцією на інформаційний простір України. За результатами проведеного дослідження встановлено, що забезпечення інформаційного суверенітету держави вимагає дотримання балансу між правом на інформацію та вимогами щодо обмежень в цілях забезпечення національної безпеки держави, між правом особи на приватність комунікацій та забезпеченням цифрового суверенітету держави.

Ключові слова: інформаційний суверенітет, цифровий суверенітет, інформаційний простір, захист інформаційного простору України.

Summary. The article explores the concept of “information sovereignty”, its components and modern approaches to its comprehension and providing with projection on the information space of Ukraine. According to the results of the research, it was found that ensuring the state's information sovereignty requires balancing the right to information and the requirements for restrictions in order to ensure the national security of the state, between the right of a person to privacy of communications and ensuring the state's digital sovereignty.

Keywords: information sovereignty, digital sovereignty, information space, protection of information space of Ukraine.

Аннотация. В статье проанализированы исследования понятия “информационный суверенитет”, его составляющие и подходы к пониманию и обеспечению с проекцией на информационное пространство Украины. По результатам проведенного исследования установлено, что обеспечение информационного суверенитета государства требует удержания баланса между правом на информацию и требованиями относительно ограничений в целях обеспечения национальной безопасности государства, между правом человека на приватность коммуникаций и обеспечением цифрового суверенитета государства.

Ключевые слова: информационный суверенитет, цифровой суверенитет, информационное пространство, защита информационного пространства Украины.

Постановка проблеми. В умовах розвитку інформаційного суспільства, глобалізації інформаційних процесів, формування глобального інформаційного простору, швидкого зростання світового ринку інформації, розвитку інформаційних технологій, засобів обробки інформації, інформаційних послуг та їх впливу на забезпечення національної та міжнародної безпеки на перший план виходить інформаційна складова. Відтак, зростає усвідомлення важливості проблем регулювання суспільних інформаційних відносин, зокрема узгодження принципово різних підходів до концептуального вирішення питання виокремлення та формулювання поняття “інформаційний суверенітет”, уточнення його характеристик для виявлення відповіді на питання про методи й засоби його збереження та вдосконалення. Для України така правова категорія є особливо важливою, оскільки гібридна війна, розв'язана Росією ставить питання існування суверенної Української держави в безпосередню залежність від забезпечення інформаційного суверенітету держави.

Результати аналізу наукових публікацій. У науковій літературі питання забезпечення інформаційного суверенітету відображені у наукових працях О. Баранова [1], О. Довганя [2], М. Ожевана, Д. Дубова [3], В. Супруна [4], а також наукових працях В. Пилипчука, В. Брижка [5; 6], І. Дороніна [7], що стосуються окремих напрямів регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері. Проте актуальні умови розвитку інформаційних стратегій породжують нові вимоги до забезпечення інформаційного суверенітету та загострюють необхідність напрацювання комплексного підходу до дослідження його правової регламентації.

Метою статті є визначення правових підходів до поняття “інформаційний суверенітет держави” та його забезпечення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Суверенітет – верховенство народу, нації, держави у внутрішній та зовнішній політиці, що забезпечує незалежність та самостійність розвитку суспільства. Є три основні типи суверенітету: державний, народний та національний. Ці типи суверенітету не тотожні, бо кожен має власний самостійний суб’єкт: державний – державу, народний – народ, національний – націю. Усі ці суверенітети органічно пов’язані, тісно переплетені. В мононаціональній державі національний, народний і державний суверенітети збігаються, знімаючи основні суперечності й проблеми. У багатонаціональній державі діалектика взаємовідносин досить складна. Національний і державний суверенітети є різними формами проявів народного суверенітету: перший відбиває його етнічну організацію, другий – державну. Таке розуміння взаємовідносин національного, народного і державного суверенітетів є найбільш поширеним і набуло юридичного закріплення в міжнародному праві [8].

Державний суверенітет є однією із найбільш дискусійних проблем юридичної науки. Особливої гостроти ці дискусії набули в другій половині ХХ ст., що пов’язано з одного боку з процесами внутрішньодержавної регіоналізації, а з другого – створенням наддержавних об’єднань у рамках процесу інтеграції [9]. Державний суверенітет – це властивість державної влади, що полягає у її верховенстві, самостійності, повноті і неподільності на своїй території (внутрішній суверенітет) та рівноправності і незалежності у відносинах з іншими державами (зовнішній суверенітет).

Загалом, тлумачення поняття “суверенітет держави” в енциклопедичних джерелах, як правило, пов’язані з визначенням меж суверенітету державними кордонами. Однак, сучасні процеси інформатизації, потужні інформаційні обміни в рамках глобального інформаційного простору значною мірою розмивають територіально-географічні особливості суверенітету як такого, а під впливом тенденцій розвитку інформаційного суспільства акценти державного суверенітету дещо змінюються і на перший план виходить його інформаційна складова, інформаційний суверенітет держави

Поняття “інформаційний суверенітет” є відносно відокремленим видом державного суверенітету, оскільки ознаки державного та інформаційного суверенітетів не завжди збігаються. Відтак, інформаційний суверенітет держави, хоча і може розглядатися як видовий відносно суверенітету держави, відрізняється від останнього юридичними межами, колом уповноважених суб’єктів та ступенем участі недержавних структур у забезпеченні, власними моделями і комбінаціями методів правового регулювання, рівнем міжнародної співпраці тощо.

Науковцями неодноразово наголошувалось, що перед практиками у сфері забезпечення національної безпеки постає питання формування у свідомості населення розуміння феномену інформаційного суверенітету та автономії національної свідомості [10].

У національному законодавстві єдине визначення інформаційного суверенітету міститься в Законі України “Про Національну програму інформатизації” від 1998 р. як “здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави” [11].

Національні інформаційні ресурси є першоосновою інформаційного суверенітету, за їх допомогою держава контролює та регулює інформаційні потоки. Поряд із цим, поняття “інформаційні ресурси” також потребує належного наукового та юридичного обґрунтування. Це головний ресурс людської діяльності. В сучасних наукових дослідженнях цей ресурс розглядається в двох вимірах. У широкому значенні інформаційний ресурс – це важливий засіб, джерело соціальних перетворень. У вузькому значенні – це продукт виробництва та обміну, об’єкт протиборства і суперництва, сировина для цілеспрямованої (доцільної) соціально-економічної діяльності людини, під час якої створюється інформаційний (інтелектуальний) продукт і задовольняються потреби й інтереси людини. Отже, зміст інформаційного ресурсу – це система чи сукупність засобів задоволення інформаційних потреб людини. Як будь-яка система, інформаційні ресурси та інформаційна інфраструктура постійно змінюються, відповідно змінюється і їхній зміст [2].

Паралельно з поняттям “інформаційний суверенітет” у науковій літературі зустрічається ще поняття “цифровий суверенітет”. У випадку інформаційного суверенітету йдеться про ширше коло понять, яке включає не лише здатність впливати на інформаційно-комунікаційні технології загалом, але і на контент, причому далеко не завжди вплив слід розуміти як контроль, бо йдеться водночас про протидію інформаційно-психологічним операціям чи здійснення власних операцій. У розуміння ж цифрового суверенітету вкладається смисл пріоритетних завдань щодо забезпечення ІКТ-незалежності держави, тоді як до контентної частини терміна звертаються лише епізодично, на рівні збирання певних конкретних даних. Дедалі частіше у західних наукових працях з’являється поняття “кібермогутність”, під яким мають на увазі або “здатність до використання кіберпростору для створення переваг та впливу в усіх інших операційних просторах через інструменти могутності” або “можливість країни здійснювати заходи та впливати на кіберпростір” [3]. Дотичним до цього є поняття “суверенізація Інтернету”.

Загалом в міжнародному праві кібервійни зазначено наступне ставлення до суверенітету в кіберпросторі. Перше правило Талліннського статуту (Tallinn Manual) щодо міжнародного права, яке може бути застосовано до кібервійни, визначає загальні підходи до суверенітету в кіберпросторі. Зокрема визначено, що держава може здійснювати контроль над кібер-інфраструктурою і діяльністю в межах своєї суверенної території. Тобто суверенітет держави щодо об’єктів, на які він розповсюджується, є похідним від суверенітету держави щодо певної території. Зазначене стосується і об’єктів кібер-інфраструктури. За таких умов держава дійсно має суверенні права щодо встановлення обмежень, у тому числі і у питанні доступу до мережі Інтернет на власній території. Питання можливого порушення суверенітету внаслідок проведення операцій в кіберпросторі (кібервійна), а також пріоритету прав людини у цьому контексті, що визначені міжнародно-правовими актами, є досить складними і комплексними, їх однозначне трактування є справою майбутнього, про що свідчить характер наукової дискусії в цьому напрямку.

Таким чином, суверенне право держави мати контроль над об’єктами кібер-інфраструктури на своїй території під сумнів не ставиться. Але суверенітет не означає

наявності права власності або необхідності розповсюдження на ці об'єкти прямого державного управління. Отже, зазначені законодавчі новели ніякої суверенізації не встановлюють. Мова йде лише про посилення державного регулювання певної сфери [7]. В даному випадку мережі Інтернет.

На нашу думку, інформаційний суверенітет – це властивість державної влади, що полягає у її верховенстві, самостійності, повноті і неподільності в інформаційному просторі України та рівноправності і незалежності у відносинах з іншими державами у глобальному інформаційному просторі. Цифровий суверенітет є різновидом інформаційного суверенітету.

Під єдиним інформаційним простором країни розуміють сукупність інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури, що уможлиблює на основі єдиних принципів і за загальними правилами забезпечувати безпечну інформаційну взаємодію держави, організацій і громадян за їх рівного доступу до відкритих інформаційних ресурсів, а також максимально повне задоволення їх інформаційних потреб на усій території держави за збереження балансу інтересів на входження у світовий інформаційний простір та забезпечення національного інформаційного суверенітету [12].

Загалом, у нормотворчій практиці більш усталеним є використання поняття “інформаційний простір”, а стосовно інформаційно-комп'ютерних технологій та програмних продуктів – “кіберпростір”. Термін “віртуальний простір” переважно розглядається як синонімічний. Однак, Баранов О.А. вважає, що введення подібних абстрактних понять (“віртуальний простір”, “Інтернет-середовище”, “кібернетичний простір”), які відображають умовне уявлення людини щодо певних процесів, що супроводжують її діяльність, може бути виправдане лише з точки зору методологічного “виділення” деякої сукупності явищ при проведенні досліджень в певних наукових сферах, за винятком юридичної, яка розглядає суспільні відносини, що мають місце виключно в реальному, об'єктивному світі [1, с. 215].

Варто зауважити, що про будь-який суверенітет доцільно говорити лише за умови наявних можливостей його підтримання на належному рівні. Забезпечення інформаційного суверенітету України повинно включати: створення комплексної нормативно-правової регламентації визначення поняття “інформаційний суверенітет держави”, напрямів його забезпечення (законодавче визначення та забезпечення стратегічних напрямів розвитку і захисту національного інформаційного простору, визначення норм, засад і меж діяльності зарубіжних та міжнародних суб'єктів у національному інформаційному просторі України); повноважень відповідних органів та їх координації і взаємодії; участь у створенні та розвитку норм міжнародного права з огляду на інтеграцію у глобальний інформаційний простір.

Відтак, функція держави як основного суб'єкта забезпечення інформаційного суверенітету зводиться не лише до контролю інформаційних потоків, але й передбачає здійснення державою інформаційного впливу на своїх громадян з метою забезпечення національних інтересів держави в інформаційній сфері. Це повинно мати вираз у комплексній інформаційній політиці держави, яка б визначалась пріоритетністю національних інтересів, системою небезпек та здійснювалась шляхом прийняття та реалізації відповідних законів, доктрин, стратегій, концепцій і програм в інформаційній сфері відповідно до чинного законодавства.

Разом з тим, Україна, як держава демократичних принципів, повинна в основу своєї інформаційної політики покладати принципи пріоритетності захисту індивідуальних, аніж державних інтересів. Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і

переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір [13]. Реалізація цих прав може бути обмежена законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Ця норма ґрунтується на положеннях актів міжнародного законодавства, а саме: Загальної декларації прав людини (ст. 19), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 10), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ст.ст. 18, 19), Рекомендації Ради Європи № R(81)19 про доступ до інформації, що перебуває у володінні державних органів, Рекомендації Ради Європи № R (2002) про доступ до офіційних документів тощо.

Окрім цього, для того, щоб інформація правомірно обмежувалась у доступі, вона, згідно із запропонованим міжнародною неурядовою організацією Article 19 трискладовим тестом, повинна відповідати трьом вимогам, а саме: повинна мати відношення до легітимної мети визначеної законом; розголошення такої інформації повинно загрожувати спричиненням суттєвої шкоди визначеній законом меті; шкода, яка може бути заподіяною вказаній меті повинна бути вагомішою, ніж суспільний інтерес в отриманні інформації [14].

В даному випадку необхідно дотримуватися двох принципів. Перший – принцип максимального оприлюднення: вся інформація, яку зберігають державні органи влади, підлягає оприлюдненню, винятки можуть бути тільки для дуже обмеженого числа випадків. Другий принцип характеризує вимоги щодо обмежень: а) винятки повинні бути зрозумілими, б) описуватися вузько, в) підлягати контролю на предмет наявності “шкоди” і впливу на “суспільні інтереси”. А саме: рішення державного органу обмежити доступ до інформації є виправданим, якщо, по-перше, інформація має відношення до легітимної мети, передбаченої законом; по-друге, її оприлюднення має дійсно загрожувати спричиненням суттєвої шкоди легітимній меті; по-третє, шкода, яка може бути заподіяна вказаній меті, повинна бути вагомішою, ніж суспільний інтерес в отриманні інформації [15].

Багатьма науковцями виділяються наступні проблеми у зазначеній сфері: невпорядкованість термінології інформаційного законодавства; неправомірне застосування грифів обмеження доступу до інформації; проблема забезпечення пасивного доступу громадян до інформації; хаотичний розвиток інформаційного законодавства, що полягає в неузгодженості правових норм різних законодавчих актів; відсутність реальних механізмів забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства [16]. Відтак, висловлюються застереження, що орієнтація на інформаційну безпеку та інформаційний суверенітет може призвести до неправомірного обмеження права на інформацію.

Приймаючи нову редакцію Закону України “Про інформацію”, що набула чинності 9 травня 2011 р., законодавцем було враховано висновки експертів Ради Європи та вилучено поняття “інформаційний суверенітет”, що, на їх думку, “не належить до принципів, вжитих хоча б в одному договорі про захист прав людини” [17]. Проте, зважаючи на те, що сучасне розуміння демократичного, правового суспільства виходить з поваги і потреби захисту прав, свобод та безпеки людини на основі принципів законності та верховенства права, необхідно досягти балансу між правом на інформацію та вимогами щодо забезпечення інформаційної безпеки держави. Концепція свободи інформації, що була вперше запропонована на міжамериканській конференції 1945 р. у

Мехіко, передбачає свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів. У 1946 р. свобода інформації як фундаментальне право людини було проголошено на першій сесії Генеральної асамблеї ООН у Резолюції 59 (I) “Скликання міжнародної конференції з питань свободи інформації”. Згодом ця концепція знайшла своє втілення в Загальній декларації з прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та інших міжнародних документах, що стосуються прав і свобод людини і громадянина.

В зарубіжному науковому дискурсі зазначені свободи частково реалізуються в понятті “інформаційний суверенітет особи”, а дефініція “інформаційний суверенітет” розкладається на складові інформація, приватність, суверенітет [18]. Хоча ми приєднуємось до тих науковців, які переконані, що таке розширення змісту поняття “суверенітет”, розповсюдження його на доволі широке коло суб’єктів фактично призводить до його девальвації. Юридична наука має інші загальновизнані терміни для визначення вказаних вище феноменів. Наприклад, замість суверенітету особи, слід говорити про її права та свободи, замість суверенності адміністративно-територіальних одиниць, мова повинна йти про місцеве самоврядування тощо. Категорія ж “суверенітет” має пов’язуватись виключно з державою, народом, нацією [19].

У розрізі забезпечення цифрового суверенітету держави необхідно враховувати права особи на приватність комунікацій – усе, що пов’язано з техніко-технологічними засобами і способами забезпечення телефонних розмов, електронних повідомлень, особистого поштового листування та інших видів інформаційно-комунікаційних зв’язків. При цьому, в умовах програмно-технологічного розвитку Інтернету приватність комунікацій все більше пов’язується з інформаційною приватністю, тобто з тим, що передбачає захист персональних даних людини, а також інформаційної безпеки людини, суспільства і держави. Ця тенденція безпосередньо стосується нових поглядів у застужанні Інтернету, які отримали назву “Інтернет речей” та “Хмарні технології”. Технології типу “Інтернет речей” характеризують те, що кількість матеріальних об’єктів, підключених у світі до Інтернету, стала збільшуватися по відношенню до кількості людей, які взагалі користуються глобальними комунікаційними мережами. А “Хмарні технології” визначають перехід від використання окремих програмно-апаратних засобів, що належать окремим суб’єктам (компаніям), на модель створення та використання “відкритого об’єднання хмарних обчислень”, тобто “Хмарних технологій”, “Хмарних сервісів” [20, с. 207-217].

Висновки.

Актуалізація питань інформаційного суверенітету та підходів до його забезпечення обумовлена проникненням інформаційних технологій у всі сфери життя, здобуттям інформацією статусу найціннішого ресурсу. Загалом тема інформаційного суверенітету є важливою сьогодні для всіх держав без виключення.

На нашу думку, інформаційний суверенітет – це властивість державної влади, що полягає у її верховенстві, самостійності, повноті і неподільності в інформаційному просторі України та рівноправності і незалежності у відносинах з іншими державами у глобальному інформаційному просторі.

Разом з тим, сьогодні виникають нові поняття у сфері інформаційного суверенітету: цифровий суверенітет, інформаційний суверенітет особи, глобальний інформаційний простір, віртуальний простір тощо, які потребують наукового осмислення щодо включення в національне законодавство.

Проведений аналіз свідчить, що забезпечення інформаційного суверенітету України повинно включати: створення комплексної нормативно-правової регламентації

визначення поняття “інформаційний суверенітет держави”, напрямів його забезпечення, повноважень відповідних органів та їх координації і взаємодії; участь у створенні та розвитку норм міжнародного права з огляду на інтеграцію у глобальний інформаційний простір. Це повинно мати вираз у комплексній інформаційній політиці держави, яка б визначалась пріоритетністю національних інтересів, системою загроз та здійснювалась шляхом прийняття та реалізації відповідних законів, доктрин, стратегій, концепцій і програм в інформаційній сфері відповідно до чинного законодавства.

Забезпечення інформаційного суверенітету держави вимагає дотримання балансу між правом на інформацію та вимогами щодо обмежень в цілях забезпечення національної безпеки держави, між правом особи на приватність у інформаційній сфері, зокрема у комунікаціях, та забезпеченням цифрового суверенітету держави.

Використана література

1. Баранов О.А. Віртуальність і правове регулювання. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 210-218.
2. Довгань О.Д. Національний інформаційний суверенітет – об’єкт інформаційної безпеки. *Інформація і право*. № 3(12)/2014. С. 102-112.
3. Ожеван М.А., Дубов Д.В. Homo ex Machina. Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства: монографія. Київ: НІСД, 2017. 272 с.
4. Супрун В.М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. Харків. 2010. 21 с.
5. Пилипчук В.Г., Брижка В.М. Інформаційна безпека та приватність у сфері захисту персональних даних. *Інформація і право*. № 4(19)/2016. С. 60-70.
6. Становлення і розвиток правових основ та системи захисту персональних даних в Україні: монографія; за ред. В.М. Брижка, В.Г. Пилипчука. Київ: ТОВ “Видавничий дім “АртЕк”, 2017. 226 с.
7. Доронін І.М. Правові проблеми суверенізації Інтернету. *Інформація і право*. № 2(29)/2019. С. 74-81.
8. Римаренко Ю.І. Суверенітет. – (Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко). Київ: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. С. 990-991.
9. Байдін Ю.В. Державний суверенітет і його межі в умовах європейської інтеграції (питання теорії): автореф. дис. ...канд. юрид. наук.: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. Харків. 2012, 20 с.
10. Савінова Н.А. Стратегії соціальних комунікацій як спосіб зниження соціальної напруги на макро-, мезо- та макрорівнях: зб. матер. наук.-практ. конф. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* (у 2-х ч. Ч. 1), м. Київ, 18 березня 2016 року. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. С. 148-152.
11. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.98 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27-28. Ст.181.
12. Макаренко Є.А. Європейська інформаційна політика: монографія. Київ: Наша культура і наука, 2000. 368 с.
13. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
14. Принципи законодавства про свободу інформації. Стаття 19. Лондон, червень 1999. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=968017351> (дата звернення 01.03.2020).
15. Захаров Є. Свобода доступу до урядової інформації. Свобода висловлювань і приватність. – (Харківська правозахисна група). 2001. № 1. С. 14-18.
16. Березовська І. Актуальні питання доступу громадян до публічної інформації та проблеми застосування Закону України “Про доступ до публічної інформації”. URL: http://www.ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/37396/1/5_26-31.pdf (дата звернення 15.09.2019).

17. Висновок експертів Ради Європи щодо проекту закону про інформацію. URL : [http://www.helsinki.org.ua /index.php?id=1173882959](http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1173882959) (дата звернення 22.02.2020).

18. Polcak, R., & Svantesson, D. J. B. *Information Sovereignty: Data Privacy, Sovereign Powers and the Rule of Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017. 217 с.

19. Гапотій В.Д. Суверенітет особи: суперечливість теоретико-правових підходів. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 3. С. 3-10.

20. Брижко В.М., Фурашев В.М. Інформаційне право та інформаційне законодавство: наукове видання. – (НДІП НАПрН України). Київ: ТОВ “Видавничий дім “АртЕк”, 2019. 288 с.

~~~~~ * * * ~~~~~
